

**Ж.М.Абдупаттахов,
ТДШУ “Таржимашунослик ва халқаро журналистика”
кафедраси ўқитувчиси**

«АЛФИЯ»ГА ОИД ШАРҲЛАРДА ТИЛШУНОСЛИК МАСАЛАЛАРИ

Аннотация: Мусулмон ўлкаларнинг шарқи ва ғарбида порлоқ юлдузлар каби неча авлодларга раҳнамо ва ўрнак бўлиб келган шахслар ҳаёти ва ижоди жилд-жилд қўлёзмаларда баён этилган. IX-XII ва XIV-XVI асрлар ренессанси деб аталган халқларнинг уйғониш даврида мусулмон халқларнинг илмий-маърифий, иқтисодий-тижорий, маънавий-маданий ривожига ҳисса қўшган минглаб олиму фузалоларнинг номини тиклаш, ижодини ўрганиш Янги Ўзбекистонда ғоялари илгари сурилаётган III-Ренессансни вужудга келтиришда аҳамияти катта. Маълумки, Ўрта асрларда араб тили бадиият, шеърият ва илм-фан тили сифатида жаҳон майдонида жавлон урди ва Ғарбда Андалусиядан тортиб Шарқда Чин-Мочинга қадар халқларда она тили билан бир қаторда севиб ўрганиб келинди. Табиий фанлар билан бир қаторда гуманитар фанлар ҳам ривожланди. Хоразмда ташкил этилган Маъмун академиясида таржимачилик ишлари ҳам юксалиб борди. Мусулмон халқлар қадимги Ҳиндистон, Форс, Юнонистон фалсафаси, табобати ва адабиёти билан яқиндан танишишга муваффақ бўлди. Қадимги тиллар билан бир қаторда араб тилини пухта ўзлаштирган араб ва ажам олимлари дунё яралганидан бери тўпланган маданият ютуқларини кенг уфқларга ижод қаламлари билан тараннум этдилар, кўплаб минг йилликларга татигулик натижалар ва ютуқларни кашф этганлари ҳануз кишиларда ҳайрат ҳисси ва ҳурмат шавқини уйғотмай ўзга иложи йўқ. Ўтмишда ўзидан кейин ўчмас из қолдирган ана шундай забардаст олимлардан бири асли андалусиялик тилшунос олим Ибн Молик қиёфасида гавдаланганини кўришимиз мумкин. Биз ана шундай олимнинг манзумасига бағишлаб битилган шарҳлар ҳақида изланиш хулосалари билан бўлишамиз. Зеро, нур йўлни ёритганидек, илм қалб саройини нурга тўлдиради.

Калит сўзлар: Алфия, грамматик масалалар, наҳв, сарф, синтаксис таҳлил, тақрир, мухтасар, муфассал, шарҳ.

Annotation: In the East and west of Muslim countries, the life and work of people who have become role models and leaders of their era for many generations to come, like bright stars, are described in voluminous works. The Renaissance of the IX-XII and XIV-XVI centuries was of great importance in the education of thousands and thousands of scientists, thinkers, virtues who made their scientific and cultural contribution to the scientific and educational, economic and commercial, spiritual and cultural development and education of peoples based on the values of Islam and Arabic literature. Currently, the New Uzbekistan faces the task of awakening the youth and the older generation by reviving age-old values, through the study of the creativity of centuries-old labor-intensive scientific creations on the way to the formation of the Third Renaissance, the ideas of which are being put forward today. It is known that in the Middle Ages, the Arabic language acquired the status of the language of art, poetry

and science, settled as a guide-language on the world stage. The peoples from Andalusia in the West to China in the East were fondly studying Arabic along with their native language. Along with the natural sciences, the humanities also developed. The translation mission was also active in the Mamun Academy, which was established in Khorezm. The Muslim peoples managed to get acquainted with the philosophy, medicine and literature of such ancient civilizations as ancient India, Greece, Persia. In addition to the ancient languages, the learned Arabs and non-Arabs, who mastered Arabic along with the ancient languages, brought to the broad masses in the West and East the cultural achievements of ancient civilizations, which awakens in us admiration, enthusiasm and respect for the creative minds of those who opened the veil before the unknown, whose achievements will be satisfied not only for centuries, but also for thousands of years to come. One of the outstanding linguists is the famous Andalusian linguist Ibn Malik, the author of a creative manual on the grammar of the Arabic language. In this article, we will summarize the reader with the results and conclusions of the review of comments on the generalization of the teachings of Ibn Malik.

Keywords: Morphology, grammar problems, syntax-an-navv, morphology-as-sarf, syntactic analysis, research, generalization, comment.

Аннотация: На Востоке и западе мусульманских стран жизнь и творчество людей, ставших примером подражания и лидерами своей эпохи для многих поколений вперёд наподобие ярких звёзд, описаны в объемных трудах. Ренессанс IX-XII и XIV-XVI веков имел большое значение в воспитании тысяч и тысяч ученых, мыслителей, добродетелей, которые внесли свой научный и культурный вклад в научно-образовательное, экономико-торговое, духовно-культурное развитие и воспитании народов, основанных на ценностях ислама и арабской литературы. В настоящее время перед Новым Узбекистаном стоит задача пробуждения молодёжи и старшего поколения путем возрождения вековых ценностей, через изучение творчества многовековых трудоёмких научных созиданий на пути становлении Третьего Возрождения, идеи которого выдвигаются в наши дни. Известно, что в Средние века арабский язык приобрёл статус языка искусства, поэзии и науки, обосновался проводником-языком на мировой арене. Народы от Андалусии на Западе до Китая на Востоке с любовью изучали наряду с родным языком и арабский. Вместе с естественными науками развивались и гуманитарные. Переводческая миссия также активно действовала в Академии Мамуна, которая была создана в Хорезме. Мусульманским народам удалось познакомиться с философией, медициной и литературой таких древних цивилизаций, как Древняя Индия, Греция, Персия. В дополнение к древним языкам, ученые арабы и неарабы, овладевшие в совершенстве наряду с древними языками и арабским, довели до широких масс на Западе и Востоке культурные достижения древних цивилизаций, что пробуждает в нас восхищение, энтузиазм и уважения перед созидательными умами тех, кто открыл завесу перед неизведанным, достижениями которых будут довольствоваться не только веками, но и тысячелетиями вперёд. Одним из выдающихся учёных-лингвистов,

является известный андалузский лингвист Ибн Малик, автор творческого пособия по грамматике арабского языка. В данной статье мы обобщим читателя с результатами и выводами обзора комментариев, посвященных обобщению учений Ибн Малика.

Ключевые слова: Альфия, проблемы грамматики, синтаксис-ан-нахв, морфология-ас-сарф, синтаксический анализ, исследование, обобщение, комментариев.

Кириш

Ибн Молик номи билан танилган Муҳаммад бин Абдуллоҳ ибн Молик ат-Тойи Испаниядаги ал-Жаян масканида ҳ.600й/м.1203й. таваллуд топган. Олимни оламга машҳур қилган “Алфия” грамматик асари ислом оламида асрлар давомида тилшунос олимлар қатори тилсевар талабаларнинг ҳам диққат эътиборини тортиб келган нахв фанига доир ёзилган фундаментал асарларнинг сараси ҳисобланади. Айниқса, ўтмишда манзумани ёд олиш, ўрганиш тажрибаси биргина нахв фани мутахассислари билан чекланиб қолмаган, балки турли соҳа вакиллари: қозилар, волийлар, шоиру адиблар фаолиятининг сермазмун қиррасига айланган эди. Олимлар ва адибларнинг маърифий қиёфасини шаклланишида бу назмий асарнинг ўрни бекиёс бўлган. Ҳозирги даврда ҳам уни ёд олиш, унга шарҳ боғлаш илмий доираларда ифтихор белгиси саналади.¹ Ибн Молик номи билан танилган Муҳаммад бин Абдуллоҳ ибн Молик ат-Тойи Испаниядаги ал-Жаян масканида ҳ.600й/м.1203й. таваллуд топган. “Ал-Қомус” соҳиби Муҳаммад ибн Ёъқуб ал-Ферузободий, Ёқут ал-Ҳамавий ар-Румий ал-Бағдодий ва Шаҳобиддин Ал-Мақаррийнинг қайд қилишганига кўра, олим Андалусияда туғилиб ўсган Жаян маскан нисбасини олган.²

У ҳижрий еттинчи асрда буюк тилшунос ва нахв-синтаксис аъламбардори бўлиб етишган. Андалусияда Ибн Молик устози Абу Али аш-Шалубийн (أبو علي الشلوبين) каби қатор Андалусиялик олимлардан таълим олган, сўнг Шом ўлкасига кўчиб ўтган ва Ҳалабда қўним топган. Тилшунос олимлар Ибн Ал-Ҳожиб ва Ибн Ал-Яъийшдан таҳсил олган. Тил грамматикаси билан бир қаторда араб шеърятини пухта ўзлаштирган, қатор назмий асарлар ижод қилган. олимнинг илмий асарлари орасидан ўтмишда ва ҳозирда кўпчиликнинг диққатини тортиб келгани – араб тили грамматикасига бағишланган минг байтлик “Алфия” манзумасидир. Шунингдек, уч минг байтни ўз ичига олган “Ал-Кафия аш-Шафия” шоҳ асар ҳам бошқа кўплаб асарлар қатори унинг ижод қаламига тегишли. Тилшунос олим ҳ.672/м.1273 йили Дамашқда вафот этган.

Ўрта асрларда босма иши ислом оламига кириб келиши билан чоп этила бошланган асарларнинг олд рўйхатида айнан “Алфия” асари турган. Байтларининг сони 1002 та бўлгани боис унга “Алфия” (“Минглик”) номи берилган ва бу асар бошқа ном – “Ал-Хулоса фин-нахв” билан ҳам танилган. Бу

¹ Собит домлам ибн Абдулбоки Кошғарий. Шарҳ алфия Ибн Молик мин насриятих. Дар ал-фунун лит-тибаати ван-нашр. Жидда.-1402/1982. 2-нашр.

² Аҳмад ибн Муҳаммад Ал-Мақрий. Нафх ат-табиб мин ғусн ал-Андалус ар-ратиб. Таҳқиқ: Эҳсон Аббос. Дор Содир.- Байрут. – 1968й.

асар даставвал 2757 та байтдан тузилган муаллифнинг ижод маҳсули бўлмиш бошқа катта ҳажмдаги манзума – “Ал-Кафия аш-Шафия”нинг ихчамлаштирилган варианты ва ундаги илмий ютуқлар лўнда ифодаланган хулосаси ўлароқ вужудга келган.

Ўтмишда “Алфия” манзумасига шарҳ боғлаган, илмий доиралар ва мусулмон халқларда асарнинг оммалашувида ўз ҳиссанини қўшиб келган шарҳларнинг сони 40 тадан ошади.³

“Алфия” манзумасини енгил тушунишда унга шарҳ вазифасини ўташ билан бир қаторда асл матнни изоҳларига бирламчи манба бўла олиш юкламасига кўра шарҳларни шартли равишда учта гуруҳга бўлиш ва шу асосда ёндашиб шарҳларни ўрганиш асарларни таркибан ва мазмунан теран фарқлашда таянч бўлиб хизмат қилади. Биринчи гуруҳга асл матн кенг баёни ўрин олган ва уни ёқловчи далиллар келтирилган шарҳларни киритиш мумкин. Иккинчи гуруҳга асл матнга шарҳ бойлаш билан бир қаторда, ундаги камчиликларни кўрсатиб ўтиш, ва шу билан бирга, зиддиятли ва қарама-қарши фикр ва райлари асослаб беришга йўналтирилган шарҳларни киритиш мумкин. Учинчи гуруҳга ҳажми ихчам, мазмунан асл матнни йиғиқ ва лўнда ёритишга қаратилган шарҳларни киритишимиз мумкин. Қуйида биринчи гуруҳга номзод шарҳлар кўриб чиқилади.⁴

1. “Шарҳ Ибн ан-Нозим” (“Алфия” муаллифининг ўғли битган шарҳ” – شرح ابن مالك) “Шарҳ ибн ал-мусанниф” деб ҳам юритилади. Исми Муҳаммад ибн Муҳаммад ибн Абдуллоҳ ибн Молик ат-Тойи бўлиб, ҳ.686й./м.1287й. вафот этган. Отаси Муҳаммад ибн Абдуллоҳ билан чалкаштириб юбормаслик мақсадида библиографик китобларда уни “ибн ан-Нозим” номи билан қайд этишган. Отасидан мукамал таҳсил олган. Илмий фаолияти давомида отаси битган “Алфия” манзумасига шарҳ боғлаган ва мавжудлари орасида энг аҳамиятлиси ҳисобланади. Тилшунос Ас-Сафадий (الصفدي)⁵ у ҳақида шундай сатрларни ёзган: “...ёндашуви чиройли ва иборалари аниқ шарҳ. “Алфия”ни ундан кўра чиройли шарҳлаган асар йўқ. Шарҳи мисолларга бой, қўшимча изоҳларга эҳтиёж қолдирмаган”. Демак, “Ибн ан-Нозимнинг шарҳи” – ас-Садафийнинг қайд этишича – иборалари дақиқ, маъноларга бой теран бир асардир. Библиограф олим Шамсиддин аз-Заҳабий (الذهبي)⁶ эътироф этганидек, “Ибн ан-Нозимнинг шарҳи – бағоят пишиқ асар”⁷. Айрим тилшунослар бу асарни машҳурликда Ибн Ҳожибнинг “Ал-Кофия” асарига шарҳ боғлаган “Шарҳ ар-Ризо”⁸ асарига тенглаштиришган⁹. Ушбу шарҳнинг шухрати баланд бўлишининг бош сабабларидан бири – бу “Алфия” манзумасининг ислом оламида кенг

³ https://ar.m.wikipedia.org/wiki/ألفية_ابن_مالك

⁴ https://ybomar.com/2018/10/06/أهم_10_شروح_لألفية_تراثية_شروح_أهم_10_شروح_لألفية_ابن_مالك_مدونة_يوسف_بن_عمر

⁵ Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ Салоҳиддин ас-Сафадий. Ёзувчи, муаррих, шоир, адиб, тилшунос. 50дан ошиқ асарларнинг муаллифи. Ҳ.696-764й./м.1296-1363й.

⁶ Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон ибн Қаймаз аз-заҳабий. Муҳаддис, муаррих ва тилшунос олим. Ҳ.673-748/м.1274-1348й.

⁷ "في غاية الإغلاق"

⁸ Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ал-Астрободий ас-Самноний ан-Нажафий ар-Ризо – табаристонлик машҳур йирик тилшунос олим. У ҳ.684-86/м.1285-87й. Бағдод шаҳрида вафот этган.

⁹ https://ybomar.com/2018/10/06/أهم_10_شروح_لألفية_ابن_مالك_مدونة_يوسف_بن_عمر

тарқалишига ҳисса қўшган шарҳларнинг вужудга келишида дебоча бўлгани бўлса, яна бошқаси – айрим ўринларда падари бузрукворининг илмий қарашларига қўшилмаслиги, яъни мустақил ёндашув соҳиби бўлгани.

Таъкидлаш жоизки, асарнинг бир қанча мумтоз жиҳатлари бор, улар:

- асар ўқув қўлланма мақомида ихчам шарҳ бўлиб, байтлар биттама-битта ёки жуфт-жуфт шарҳланиб, байтлар ораси шарҳлар билан ажратиб чиқилган.

- айрим ўринларда муҳолиф қарашларга ҳам ўрин берилган.

- китоб кириш қисми ва боблардан ташкил топган. Ҳар боб изоҳли муқаддима билан бошланидан сўнг байтлар шарҳига киришилган. “Ал-истисно” каби айрим боблардан ташқари, қолган бобларга узундан-узон шарҳлар ажратилмаган. “Мафъулун бих” боби мисолида лўнда шарҳ билан чекланганига гувоҳ бўламиз.

Асар шу жанрдаги асарлардан қуйидаги хосликлари билан ажралиб туради:

- Кейинги шарҳларга таянч манба вазифасини бажариб келган.

- Асарда “Алфия” манзумасига билдирилган айрим танқидий қараш ва мулоҳазаларга ўрин берилган.

- Тадқиқотчилар асарда мингдан ортиқ шеърый далилларни кўрсатиб ўтишган.

- Шарҳлашда савол-жавоб усулидан кенг фойдаланилган. Масалан: “сен бундай деган бўлсанг, мен ундай деганман”.

- Шарҳлаш давомида наҳв усулларида доир назарий қисмида қоидалар ёритилган ва бундай ёндашув асарнинг охиригача сақланиб қолган.

- Ҳар бобнинг кириш қисмида атама(истилоҳ)ларга таъриф берилган.

Хулоса ўрнида айтиб ўтиш ўринлики, “Шарҳ Ибн ан-Нозим” “Алфия”ни илк бор ўрганувчилар учун энг муносиб ўқув қўлланмадир. Мадрасаларда энг кўп ўқитилган шарҳ ҳам айнан шу асар бўлиб, унинг қаторига “Шарҳ ибн Уқайл” билан “Тавзих ибн Ҳишом” ўқув қўлланмаларини киритишган.

2. “Ал-Мақосид аш-шафия фи шарҳ ал-Хулоса ал-кафия” (Тугал хулосанинг шарҳида шифобахш мақсадлар) номли Аш-Шотибий шарҳи. Аш-Шотибий – Испаниянинг Гранада шаҳрида таваллуд топган машҳур тилшунос олим Иброҳим ибн Мусо ал-лахмий, вафоти – Андалусияда, ҳ.790й/м.1388й.

16-17 асрда ижод қилган ғарбий суданлик тилшунос олим Ат-Тунбуктий Аҳмад Боб¹⁰ бу шарҳ ҳақида фикр билдираркан, жумладан, шундай деган: “Менга маълум бўлган “Алфия”га оид шарҳлар орасида тадқиқот ва матнни аслиятга мувофиқлигини текшириш кўламида унга тенг келадигани йўқ”.¹¹

Аш-Шотибий шарҳи қомусий асарга тенглаштирилган, жумладан, унда “Алфия”да баён этилган грамматик масалалар тадқиқот мавзуси ўлароқ батафсил кўриб чиқилган. Бу асар шу томони билан қолган шарҳлардан тамоман ажралиб туради. Негаки, масалаларни ўрганиш, текшириш ва тадқиқот олиб боришда фикр усулчиларининг узундан узун йўлидан борган. Зеро, ўз даврининг энг таниқли усул олимлардан бири бўлган аш-Шотибий бу асарига таъриф бера

¹⁰ Ахмед Баб Тимбукти – Википедия. <https://ar.m.wikipedia.org/wiki/أحمد باب الصنهاجي التنبُكتي>

¹¹ <https://ybomar.com/2018/10/06/أهم 10 شروح تراثية لألفية ابن مالك – مدونة يوسف بن عمر>

туриб шундай деган: “Уни таълиф этишда устозларим тутган йўлдан бордим: масалаларни (муаммолар) ўрганишда, янги назария билан танишиш, ўлик сўзларни диққат билан текшириш каби изланишларда имкон қадар синчковлик билан бардавомлик, жумбоқли жумлаларга мисоллар орқали эътироз билдириш ҳамда вақт ва ҳолат тақозосига кўра шарҳланган сўзларга изох қолдиришда муаллиф фикрига ҳурмат билан қараш, муаллиф ҳақида билдирилган чиройли фикрларга содиқ қолиш анъанасини сақлаб қолган ҳолда ёндашиш, маъноси таҳрир қилинмагунча сўзни тақлид юзасидан қабул қилмаган ҳолда, муаллиф мавқеи фойдасига қувватловчи далил келтириш ва ўрни келганида унга ёнбосиш, шунингдек, илм олишга раҳбатлантирувчи ҳикояларни мавриди келганида келтириш усулини қўлладим”.

Хулоса қилиб айтганда, Аш-Шотибийнинг асари:

- Тадқиқот маҳсули ўлароқ бадий-илмий қомусий шарҳ.
- Байтлар эъробига катта эътибор қаратилган.
- Грамматик масалаларни кўриб чиқишда мулоҳаза юритиш, савол-жавоб усули қатори турли услублардан фойдаланилган.
- Маълумотлар захирасини шакллантиришда бўлим ва бобларга ажратилган.
- Синтаксис қоидалар ҳақида сўз борганда мулоҳазакорлик йўли тutilган.

“Алфия”ни янги ўрганувчига енгил ўқув қўлланмалардан бирортасини ўзлаштиргач, мутолаа этишга тавсия этилади. Бу асар кўпроқ, тилшуносларга мўлжалланган бўлиб, ундан усул ал-фикҳ мутахассислари ҳам унумли фойдаланишлари мумкин.

3. “Ан-Наҳжату ал-марзия фи шарҳ ал-алфия” (Алфия шарҳига оид қоникарли ёндашув) номли Ас-Суютий шарҳи. Ас-Суютий – Абдурахмон ибн ал-Камол ибн Муҳаммад ал-Хузайрий, Қоҳира шаҳрида дунёга келган. Ҳаёти – ҳ.849-911й./м.1445-1505й.

Жалолиддин ас-Суютийнинг асарида асл матн таҳлилига ва мавзуларини кўрсатиб беришга алоҳида эътибор қаратилгани ҳолда ўқув қўлланма шаклида битилган. Айтишларича, Ас-Суютий бу асарни йигитлик кезларида битган, ўз даврида Эрон ва Ироқ юртларида кенг тарқалиб севиб ўқилган. Асарни шарҳлашда қоришиқ услуб танланган, яъни шарҳловчилар каби асл матнни ажратиб кўрсатилмаган, аксинча асл матн шарҳ ичига олинган ва янги яхлит матнга асос солинган. Асар сермаъно грамматик қўлланма шаклида ўз ечимини топган.

Асарнинг хос томонлари:

- қоришиқ шарҳ
- мухтасар шарҳ
- ўқув қўлланма.

“Алфия”ни янги ўрганувчилар учун ёд олиш ва ўқиб ўрганишга мўлжалланган асар деб айтиш мумкин.

4. “Тамрин ал-туллаб фи синоат ал-эъроб” (Талабаларда ифодали ўқиш санъатини чиниктириш) номи билан донг таратган аллома Зайниддин Холид ибн Абдуллоҳ ал-Азҳарийнинг араб тили синтаксисига оид асари. Асар “Ат-таркиб”,

“Эъроб алфия Ибн молик фин-наҳв” номлари билан ҳам танилган. Ҳаёти – ҳ.838-905й/м.1434-1499й.

Зайниддин Ал-Азҳарий – Абул Валид Зайниддин Холид ибн Абдуллоҳ ибн Абу Бакр ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ал-Жаржувий ал-Азҳарий Мисрда яшаб ижод этган йирик мисрлик тилшунос олим. Араб синтаксиси тарихчилари Ал-Азҳарийни мантиқ, балоғат ва наҳв соҳасида қалам тебратган миср-шом мактабнинг йирик вакили сифатида тилга олишади.¹²

Зайниддин ал-Азҳарийнинг асарида асл матн тақрири ва мавзуларини тадқиқ этиш бош мақсад қилиб олингани ҳолда тилнинг синтаксис қоидалари батафсил таҳлил қилинган мўтабар манбадир. Дарслик туркумида битилган бу грамматик асар кириш қисми, 72та боб ва 9та фаслдан ташкил топган. Асар ҳ.886/1481 йили ёзиб тугатилган.¹³

Кириш қисмида бурун битилган шарҳлардаги камчиликлар санаб ўтилган ва уларни тўлдириш, жумладан, “Алфия”нинг барча байтларини тўлиқ эъроблаш, нотаниш сўзларни шарҳлаш, тушунилиши мушқил лафзлар тушунчасини аниқ белгилаш зарурати муаллифга мазкур асарни ёзишга туртки бўлганини айтиб ўтган.¹⁴ Шарҳда асл матннинг ҳар бир сўзи грамматик нуқтаи назардан таҳлил қилинган: сарф ва наҳв томонлама кўриб чиқилган. Муаллиф асарни шарҳлашда бошқа шарҳловчилардан фарқли йўлни танлаган. Байт таркибидаги ҳар бир сўз қавс ичига олинган ҳолда ягона матн таркибида шарҳлаб борилган. Айтиш мумкинки, асарда “Алфия” матни сақлаб қолинган ҳолда янги мустақил матн ижод қилинган. Яъни, Ибн Молик томонидан ёритилган масалалар, ажратилган боблар номи ва тартиби бузилмаган ҳолда баён қилинган ва асл матннинг таҳлилида таянч вазифасини бажарувчи янгича мустақил ёндашувга асосланган манба юзага келган. Буни асарнинг номлашидан ҳам яққол сезиш мумкинки, унга шарҳ номи қўлламасдан “Талабаларда ифодали ўқиш санъатини чиниқтириш” деб аталган. Асар синтаксис мунозаралар билан бойитилган: ҳижрий 8-асргача яшаб ўтган ал-Макудий каби тилшунос олимларнинг илмий қарашлари таҳлилига кенг ўрин берилган. Ифодали ўқишни вожиб даражасида билган аллома бошқа ўтмишдош олимларнинг грамматик асарларига ҳам шарҳ боғлаган. Шу ўринда Ибн Ҳишом ал-Ансорийнинг “Ал-эъроб ан қаваид ал-эъроб” асарига битилган “Мувсил ал-туллаб ила қаваид ал-эъроб” шарҳи номини эслаб ўтиш ўринли. Ал-Азҳарий ижодини ўз даврида мадрасаларда сабоқ берилган, илмий доираларда баҳсу мунозаларга боис бўлган грамматик асарларда учрайдиган жумбоқли иборалар ва шарҳи нўноқ сўзларга илмий ойдинлик киритишни ўз олдига мақсад қилиб қўйган ўрта асрларда яшаб ўтган, фаолияти сермахсул, етук тилшунос аллома қиёфасида гавдаланганини кўришимиз мумкин. Ҳозирги кунга қадар тилшунос алломанинг ижод қалами

¹² Абдулкарим ал-Асъад. Ал-васит фи тарих ан-наҳв ал-арабий. Дар аш-шурук лин-нашр ват-тавзеъ. – ар-Риёд. 1-нашр. Б.227-228.

¹³ Зайниддин Абул Валид Холид ал-Азҳарий. Тамрин ат-туллаб фи синоат ал-эъроб. Матбаа ал-хайрия. – Миср. Ҳ.1310й. Б.156.

¹⁴ Тамрин ат-туллаб фи синоат ал-эъроб. Б.2.

маҳсули ўлароқ 14та асар борлиги аниқланган.¹⁵ Жумладан, Ибн ал-Ҳожибнинг “Ал-Кофия”, Замахшарийнинг “Ал-Ажрумия”, Абдурахмон Жомийнинг “Ал-Фаваид аз-зияийя” асарларига ёзган таълиқ, ҳошия ва шарҳлари тадқиқотчилар диққатини ўзига ҳамон тортиб келмоқда.

Асарнинг хос жиҳатлари:

- “Алфия”га боғланган шарҳларнинг орасида асл матннинг эъроби тўлиқ ёритилгани, тили жўн, шарҳи ўрта енгил, тушунарли, 20-аср бошларигача тошбосма усулда кўп чоп этилган, Ғарбда Мисрдан Шомгача, Шарқда Ҳиндистондан Ўрта Осиёгача кенг тарқалган ва илмий хизмати бекиёс.

- Барча байтлар эъроби тўлиқ таҳлил қилинган.
- Муфассал шарҳланган ўқув қўлланма.
- Шеърӣ далилларнинг озлиги
- Грамматик мактаб қарашлари кўриб чиқилган.
- Синтаксис қоидалар устида илмий асосда тадқиқот олиб борилган.

“Алфия”ни янги ўрганувчиларга устозлар ёрдамида ўқиб ўрганиш учун муносиб шарҳ, қолаверса тил мутахассисларига мўлжалланган пишиқ грамматик асар.

ҲОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Собит домлам ибн Абдулбоқи Кошғарий. Шарҳ алфия Ибн Молик мин насриятиҳ. Дар ал-фунун лит-тибаати ван-нашр. Жидда.-1402/1982. 2-нашр.
2. Аҳмад ибн Муҳаммад Ал-Макрий. Нафх ат-табиб мин ғусн ал-Андалус ар-ратиб. Таҳқиқ: Эҳсон Аббос. Дор Содир.- Байрут. – 1968й.
3. <https://ar.m.wikipedia.org/wiki/ألفية ابن مالك متن شعري في النحو>
4. <https://ybomar.com/2018/10/06/أهم 10 شروح تراثية لألفية ابن مالك – مدونة يوسف بن عمر>
5. Халил ибн Айбак ибн Абдуллоҳ Салоҳиддин ас-Сафадий. Ёзувчи, муаррих, шоир, адиб, тилшунос. 50дан ошиқ асарларнинг муаллифи. Ҳ.696-764й./м.1296-1363й.
6. Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Усмон ибн Қаймаз аз-заҳабий. Муҳаддис, муаррих ва тилшунос олим. Ҳ.673-748/м.1274-1348й.
7. شرح الرضى لكافية ابن الحاجب. محمد بن الحسن الاسترأبادي السمناني النجفي الرضى. Муҳаммад ибн ал-Ҳасан ал-Астрободий ас-Самноний ан-Нажафӣ ар-Ризо – табаристонлик машҳур йирик тилшунос олим. У.х.684-86/м.1285-87й. Бағдод шаҳрида вафот этган.
8. Аҳмед Баб Тимбукти – Википедия. <https://ar.m.wikipedia.org/wiki/أحمد باب الصنهاجي التنبكّتي>
9. Абдулкарим ал-Асʼад. Ал-васит фи тарих ан-нахв ал-арабий. Дар аш-шуруқ лин-нашр ват-тавзеъ. – ар-Риёд. 1-нашр. Б.227-228.

¹⁵ Умар Ризо Каҳҳола. Муъжам ал-муаллифин. Мактабат ал-мусанна. – Байрут. Дар ихё ат-турос ал-арабий. 4-жуз. Б.96

10. Зайниддин Абул Валид Холид ал-Азҳарий. Тамрин ат-туллаб фи синоат ал-эъроб. Матбаа ал-хайрия. – Миср. Ҳ.1310й. Б.156.
11. Тамрин ат-туллаб фи синоат ал-эъроб. Босма. Б.2.
12. Умар Ризо Каҳҳола. Муъжам ал-муаллифин. Мактабат ал-мусанна. – Байрут. Дар ихё ат-турос ал-арабий. 4-жуз. Б.96
13. <https://ybomar.com/2018/10/06/>
أهم 10 شروح تراثية لألفية ابن مالك – مدونة يوسف بن عمر
14. <https://ybomar.com/2018/10/06/>
أهم 10 شروح تراثية لألفية ابن مالك – مدونة يوسف بن عمر